

III

SVÖR VÉSTEINS ÓLASONAR

ÉG er þakklátur ritstjóra Griplu fyrir að hafa gefið mér kost á að birta svör við ræðum andmælanda við doktorsvörn mína. Vörn mín var vitanlega mælt af munni fram og er eitthvað af inntaki hennar og orðalagi horfið mér úr minni nú, meira en ári seinna, þótt sjónarmið séu hin sömu. Það sem fylgir hér á eftir er því ýmist það sem ég sagði eða vildi sagt hafa.

SVAR VIÐ RÆÐU 1. ANDMÆLANDA

Athugasemdum 1. andmælanda, Jóns Samsonarsonar, sýnist mér eðlilegt að skipta í þrjá flokka: í fyrsta lagi eru viðbætur við þær upplýsingar sem er að finna í bók minni; í öðru lagi er bent á ýmsar villur eða ónákvæmni; og í þriðja lagi er gagnrýni á rökfærslur mínar og efasemdir um niðurstöður. Ég mun fjalla um efnisatriði í þessari röð.

1) Andmælandi bendir á líkleg áhrif frá bragarháttum fornkvæða¹ í annars konar kveðskap íslenskum. Athugun hans á þessu efni er mjög fróðleg og hefur sjálfstætt gildi, en mér er ekki fullljóst hvort hann telur að ég hefði átt að gera þessu efni skil í riti mínu. Varla hefði verið svigrúm fyrir það í inngangskafli, þar sem honum var ekki ætlað annað hlutverk en að búa lesanda undir það sem á eftir færi. Hins vegar hefði það vitaskuld átt vel heima í III. kafla, þar sem stuttlega er vikið að áhrifum sagnadansa á íslenskar bókmenntir og raunar lítið gert úr þeim.

Um samband fornkvæða, dansleikja og vikivakakvæða hefur andmælandi ýmsar viðbótarathugasemdir fram að færa, en þar sem mér virðist að okkur greini þar í rauninni sáralítið á, tek ég það ekki til frekari umræðu hér. Hann bendir einnig á fleiri heimildir en ég hef vísað til um hugmyndir manna um upphaf rímnaháttanna. Þessar tilvísanir hefðu gjarnan mátt vera með í bók minni, en fyrir mér var það meginatriði að gera grein fyrir helstu rökum, sem fram hafa komið fyrir mismunandi hugmyndum um uppruna rímnahátta, fremur en að tíma-setja þær.

Þá hefur andmælandi ýmsu við að bæta upplýsingar mínar um

¹ Ég hef yfirleitt notað orðið *sagnadans*, þar sem ég hef skrifað um þessi kvæði á íslensku, en til samræmis við ræðu 1. andmælanda nota ég hér hið gamla og góða orð *fornkvæði*.

notkun orðsins *fornkvæði*, og er ég að sjálfsögðu þakklátur fyrir þær, enda styrkja þær fremur en veikja niðurstöðu mína um merkingu orðsins, eins og andmælandi bendir á.

2) Því miður hefur mér ekki tekist að sneiða hjá ónákvæmri framsetningu á ýmsum stöðum og beinar villur hafa slæðst inn. Ég vík hér aðeins að fáeinum atriðum.

Mér var það vitaskuld vel ljóst, sem Jón Helgason hefur gert grein fyrir, að kvæðabók Gissurar Sveinssonar, AM 147 8vo, er eftirrit eftir eldra kvæðahandriti Gissurar og að þetta forrit, sem Jón Helgason nefnir X, hefði vel getað verið einhverjum árum eldra en G. Þó er einnig hugsanlegt að Gissur hafi tekið til við að skrifa G um leið og hann var búinn að skrifa X og hafi báðar bækurnar verið skrifaðar á sama ári. Að þessu er tilgangslaust að leiða getum og fannst mér eðlilegt að miða við ártal hins varðveitta handrits þar sem ekki verður sannað að X hafi verið eldra sem neinu nemur. Vissulega hefði verið nákvæmara að hafa fyrirvara um þetta í meginmáli, jafnvel þótt neðanmáls sé vísað til þess sem Jón Helgason hefur um þetta ritað.

Þar sem ég minnst á aldur Óláfs vísna hefur á einum stað (bls. 293) komist inn sú leiðinlega villa að í staðinn fyrir "seventeenth century", sem átti að standa, kemur "sixteenth . . .". Annars staðar er sagt að uppskriftin hafi verið gerð á fyrri hluta seytjándu aldar (bls. 16 og 293). Þar hef ég tekið mið af því sem Jón Helgason segir í ÍF IV, bls. xv: "Ábóta vísur má have været skrevet efter Óláfs vísur. Skriften på Ábóta vísur . . . må vel snarest henføres til 17. århs. første halvdel." Þótt ályktun Jóns sé ekki afdráttarlaus fannst mér eðlilegt að fara eftir henni. Hitt má kalla ónákvæmni að tala um "early 17th century", eins og ég geri á bls. 371.

Ég hef tekið fulldjúpt í árinna þar sem ég segi að fornkvæði hafi verið sérstæð í íslenskum kveðskap vegna stuðlaleysis. Þar hefði ég átt að minnst á þulur og skyldan skáldskap, eins og andmælandi bendir á. Full ástæða er til að gefa gaum að tengslum slíks kveðskapar og fornkvæða, því að sumt af honum hefur borist erlendis frá og þá líklega einmitt úr sömu átt og ég tel að mörg fornkvæði hafi komið, þeas. frá Noregi.

Mér virðist andmælandi misskilja orð mín þegar hann segir að ég telji að Finnur Jónsson "haldi því fram að menningarsamskipti við vesturnorrænar þjóðir . . . rofni um 1400" (bls. 159). Er sjálfsagt ónákvæmni í framsetningu um að kenna. Í bók minni stendur: "can we date

the change when Iceland came under Danish cultural hegemony and ceased to belong to a West-Nordic cultural community? As mentioned above, Finnur Jónsson argued that this had occurred around 1400." (Bls. 106). Hér er verið að tala um ríkjandi menningaráhrif fremur en að samband rofni, og má þó vera að fullmikið sé gert úr orðum Finns. Því er ekki haldið fram í bók minni að allir fræðimenn hafi fallist á skoðun Finns. Þó er hægt að finna dæmi um að hún hafi haft áhrif. Þannig segir Ólafur Briem í Fornum dösnum: "Fyrir 1400 höfðu Íslendingar nánust skipti við Norðmenn, en síðar við Dani . . . á 15. og 16. öld eru dönsk áhrif yfirgnæfandi hér á landi." (Bls. 380) Þegar ég var að læra bókmenntasögu við Háskóla Íslands var þeirri skoðun haldið fram, og höfð eftir Sigurði Nordal, að þessi kvæði hafi farið að berast hingað um 1300 og sum þeirra frá Noregi allt fram yfir 1400, en að á 15. öld hafi flest kvæðanna borist hingað beint frá Danmörku. Fyrir mér vakti að benda á líkur til að sambandið hefði verið mest við Noreg alveg fram yfir 1500, en ekki að halda því fram að engin kvæði hefðu getað borist frá Danmörku fyrir siðaskipti, enda kemur þetta skýrt fram í niðurstöðum mínum á bls. 109, eins og andmælandi tekur fram síðar.

3) Í inngangi rits míns velti ég lítilliga vöngum yfir varðveislu þessara kvæða á Íslandi í ljósi nýlegra hugmynda um endursköpun frásagnarkvæða í flutningi. Ég leiddi hins vegar hjá mér rannsókn á þessu atriði enda hefði það getað orðið efni í heila bók. Vegna athugasemda andmælanda þykir mér rétt að skýra nánar afstöðu mína til ákveðinna atriða: a) Ég tel ólíklegt að fornkvæði hafi nokkurn tíma verið samin af munni fram með sama hætti og þau löngu frásögukvæði sem Parry og Lord söfnuðu og könnuðu í Júgóslavíu á fjórða áratug aldarinnar. Hins vegar tel ég að þeir sem kváðu erlend fornkvæði yfir á íslensku (sneru þeim í flutningi?) hljóti að hafa haft svo mikið vald á hinu sérstaka *máli* þessarar kvæðagreinar (sbr. bls. 28 í riti mínu) að réttmætt sé að tala um skapandi og endurskapandi hæfi. b) Ég slæ því einnig fram að endurskapandi hæfi kunni að hafa verið til fram á 17. öld. Það er rétt hjá andmælanda að þetta er í ritgerðinni eingöngu stutt ytri líkum, enda var mjög vægilega tekið til orða. Sannleikurinn er sá að þegar ekki eru til eldri uppskriftir að miða við, og raunar hvort sem er, virðist mér að afarerfitt muni vera að skera úr um hvort um utanaðbókarlærdóm eða vissa endursköpun sé að ræða í flutningi. Athugasemd mín um þetta efni er þó sprottin af grunsemdum sem vöknudu

við könnun einstakra kvæða, ég nefni td. ÍF 34, en þetta er þó svo óvíst að það hefði vissulega mátt kyrrt liggja.

Það gleður mig að mér virðist 1. andmælandi sammála þeirri niðurstöðu minni að ekki sé þörf á að gera ráð fyrir tilvist fornkvæða til að skýra uppruna rímna. Hitt get ég vitaskuld ekki láð honum þótt hann samþykki ekki fyrirvaralaust vangaveltur mínar um hugsanleg kynni manna í Björgvin af miðenskum rímuðum kvæðum, sem jafnvel kunni að hafa staðið nær rímum að formi en þau kvæði sem nú eru varðveitt. Mér er fullljóst að í þekkingu okkar á þessu tímasteiði eru eyður sem aldrei verða fylltar með vissu. Hitt er staðreynd að rímur voru nýjung í íslenskum bókmenntum, nýjung sem óhjákvæmilegt er að skýra með erlendum áhrifum. Ég hygg að aldrei verði hægt að færa óyggjandi rök að því hvernig þessum áhrifum hafi verið háttað, hvaðan þau hafi borist og eftir hvaða leiðum. Þegar þannig stendur á er auðvitað hægt að neita sér um allar tilgátur, enda er þá minnst hætt á að maður verði uppvis að því að fara með fleipur. Samt er freistandi að varpa fram skýringartilgátum og reyna að styðja þær líkum. Mér finnst sjálfum að mér hafi tekist að styðja það býsna traustum líkum að einn helsti áhrifavaldur við myndun rímna hafi verið miðensk, og etv. einnig þýsk riddarakvæði rímuð. Nokkru óvissari er sú tilgáta mín að þessi áhrif hafi borist um Björgvin með farandsöngvurum og vissulega mjög óvíst að slíkir menn hafi farið þar með ensk kvæði sem voru líkari rímum en varðveitt kvæði. Aðrir hlutar tilgátunnar standa ekki eða falla með þessum lið hennar, en mér fannst freistandi að benda á þær líkur sem ég þóttist sjá, þótt ég vissi að það mundi sæta efasemdum.

Á nokkrum athugasemdum, sem 1. andmælandi gerir við fjórða kafla bókar minnar, má sjá að honum þykir ég hafa verið nokkuð djarfur í ályktunum um aldur einstakra kvæða. Einkum virðist mér honum finnast að það sé óþarfi af mér að gera yfirleitt ráð fyrir að kvæði, sem ég tel vera komin hingað frá Danmörku, hafi ekki borist fyrr en eftir siðaskipti. Ég er fús til að viðurkenna að vel geti verið að einhver þessara kvæða hafi borist til Íslands fyrr en ég hef áætlað. Í tilraunum mínum til að áætla komutíma kvæðanna hingað hafði ég þá meginreglu að miða fremur við síðara aldursmark en fyrra. Eins og efnið er vaxið tel ég hæpið að ætla kvæðunum lengra líf á landi hér en brýnasta nauðsyn krefur, þótt ég neiti því ekki að þau geti verið eldri. Mér virðast menningarsöguleg rök, sem ég fjalla allrækilega um, leiða til þeirrar niðurstöðu að mestur hluti þeirra kvæða, sem bárust hingað frá Noregi, hafi

komið fyrir siðaskipti, en auðvitað er ekki loku fyrir það skotið að eitt og eitt hafi borist þaðan síðan. Á hinn bóginn er naumast hægt að finna síðara aldursmark fyrir kvæði, sem borist hafa beint frá Danmörku, annað en ritunartímann. Þegar þar við bætist að sambandið við Danmörku eykst við siðaskiptin og að ekki hefur verið mikið beint samband fyrir þau, finnst mér almenn rök mæla með því að telja kvæði af dönskum uppruna ung. Þar getur líka verið um undantekningar að ræða.

Þessi lýsing mín á eigin viðhorfum og vinnubrögðum kann að þykja stínga allmjög í stúf við lýsingu 2. andmælanda á riti mínu og er því mál til komið að víkja að ræðu hans. Áður vil ég þó nota tækifærið og þakka Jóni Samsonarsyni fyrir vandaða gagnrýni og þær leiðréttingar og viðbætur sem hann færir fram.

SVAR VIÐ RÆÐU 2. ANDMÆLANDA

Milli mín og 2. andmælanda er ágreiningur um grundvallaratriði, sem mér er ánægja að fá tækifæri til að ræða. Hins vegar urðu mér það nokkur vonbrigði að 2. andmælandi skyldi ekki virða viðlits samanburð kvæðaafbrigða, sem er uppistaða þess hluta bókar minnar, sem hann fjallar um, og það atriði sem hefur kostað mig mesta vinnu.

Ræða 2. andmælanda er að því leyti sérkennileg að helmingur hennar snýst ekki um rit mitt heldur hefur andmælandi kosið að gera Holberg að skjaldsveini sínum og ganga síðan á hólum við nokkra löngu látna kappu úr hópi þeirra sem fengist hafa við rannsóknir á norrænum fornkvæðum. Hann telur raunar að afturgöngur þeirra séu enn á ferli á blaðsíðum fræðirita, þám. í mínu verki, og réttlætir með því hólmgönguna. Eðlilegra hefði mér fundist að hann réðist beint gegn þeim fræðimönnum, sem enn geta svarað fyrir sig, og vandaði sig meira við að hrekja niðurstöður mínar. Þetta segi ég af því að mér finnst að lýsing hans á norrænum fornkvæðarannsóknum eigi engan veginn við þau vinnubrögð sem þar hafa verið höfð í frammi síðustu þrjá til fjóra áratugi og að hann eignir mér beint eða óbeint viðhorf og vinnuaðferðir sem ekki sé að finna í riti mínu. Loks virðist mér hann hafna niðurstöðum mínum röksemdalaust, þas. án þess að gera tilraun til að meta eða hrekja þær röksemdir sem ég færi fyrir þeim. Þessum orðum skal ég nú reyna að finna nokkurn stað, þótt málið geti naumast orðið útrætt hér.

Í stuttu máli telur andmælandi minn að þeir, sem fást við fornkvæðarannsóknir á Norðurlöndum, sitji fastir í rómantískum hugmyndum nítjándualdarmanna um háan aldur þessa kveðskapar. Þessar hugmyndir, sem séu ósannaðar, ósannanlegar og ósennilegar, hafi menn gleipt hráar og setji því saman staðleysur um forsögu kvæðanna í stað þess að snúa sér að nærtækara viðfangsefni: kvæðunum eins og þau liggja fyrir í handritum. 2. andmælandi virðist telja sjálfan sig harla einmana í glímu við áþreifanlegri hluti, eins og þessi málsgrein sýnir:

Min eneste sølle folkeviseviden, der ikke er en hægte værd, drejer sig om nogle konkrete og højst reele forhold omkring disse visers ældste overlevering, dvs. efter år 1550, men det har alle dage været typisk for folkeviseforskningen, at den viden har man slet ikke brudt sig om, og derfor har man, da den var generende besværlig, foretrukket lige præcis århundrederne før 1550, for så har man jo ganske og aldeles frit spillerom. Intet kan forstyrre ens cirkler.

(Bls. 168)

Hér er gamalkunn póstívísk vísindaskilgreining ljóslifandi: annars vegar erum 'við' (í þessu tilfelli 'ég'), sem fáumst við staðreyndir, hins vegar 'hinir', sem skálda upp einskisverðar kenningar um það sem ekkert er hægt að vita um. Við þetta er tvennt að athuga: í fyrsta lagi er það rangt að ég og aðrir, sem um þessar mundir reyna að setja fram kenningar um sögu og ferli fornkvæða á Norðurlöndum fyrir 1550, tyggjum upp gagnrýnislaust kenningar fyrri manna og höfum ekki fræðilegar viðmiðanir til að meta eigin kenningar. Í öðru lagi fer því fjarri að sá hinn sami hópur manna hafi vikið sér undan því að kanna hinn áþreifanlega efnivið. Fyrir utan útgáfur eins og *Danmarks gamle folkeviser*, I–XII (þar sem með öðru efni í XII. bindi er að finna ágæta rannsókn andmælanda á gömlum dönskum kvæðahandritum), *1500–och 1600-talens visböcker*, I–III, og margnefnda útgáfu Jóns Helgasonar á íslenskum fornkvæðum í átta bindum, nefni ég aðeins 900 blaðsíðna rit Bengt R. Jonsson, *Svensk balladtradition I. Balladkällor och balladtyper*, þar sem er að finna afar rækilega rannsókn á heimildum og heimildarmönnum sænskra fornkvæða. Annars sé ég ekki ástæðu til að halda hér uppi frekari vörnum fyrir aðra fræðimenn, en mér virðist andmælandi minn gera sér leikinn harla auðveldan með því að skera allar fornkvæðarannsóknir á Norðurlöndum niður við eitt trog. Sjálfur hef ég reynt að beita gagnrýni við verk fyrri fræðimanna, og eins og

víða má sjá í riti mínu, hafna ég beinlínis sumu, sem þeir halda fram, og geng þegjandi fram hjá öðru. Eftir sem áður hlýt ég að telja margt nýtilegt í niðurstöðum þeirra um forsögu fornkvæðanna. Það sem tengir kvæðagreininna í heild við miðaldir er miklu fleira en svo að hægt sé að hafna öllum kenningum sem miðast við að skýra samband hinna varðveittu kvæða í ljósi tilrauna til að endurgera forsögu kvæðagreinarinnar fyrir tíma elstu heillegra uppskrifta.

Meginágreiningur milli mín og andmælanda míns er um það hvort leyfilegt sé að gera ráð fyrir að þjóðkvæði af því tagi, sem hér er um að ræða, geti verið til muna eldri í einhverju landi en elstu skráðar heimildir. Svo að segja allir fræðimenn á Norðurlöndum sem við þessi fræði hafa fengist, að undanskildum 2. andmælanda, hafa, að því er ég best veit, verið sammála um að fornkvæði hafi verið kveðin á Norðurlöndum síðan einhvern tíma á miðöldum. Svíarnir Karl-Ivar Hildeman og Bengt R. Jonsson, sem hvor í sínu lagi hafa tekið heimildirnar til gagnrýnnar endurskoðunar, telja óhjákvæmilegt að gera ráð fyrir þeim á þessu svæði ekki síðar en á seinni hluta 13. aldar.² En fjöldi fræðimanna og nöfn þeirra sem styðja ákveðna skoðun er vissulega engin sönnun fyrir réttmæti hennar, heldur rökin sem fyrir henni hafa verið færð. Að mestu leyti verð ég að vísa til annarra, enda er þetta margrætt mál, en nokkur atriði er óhjákvæmilegt að benda á.

Þótt heil kvæði hafi ekki verið skrifuð upp fyrr en á 16. öld hafa einstakar vísur eða viðkvæði úr fornkvæðum verið skrásett fyrr. Elsta dæmið er frá því um 1425 (sjá bók mína bls. 83–84), og hlýtur kvæðið sem það er úr að vera nokkru eldra, þótt það sé ekki til í heild í eldra hdr. en frá því um 1700. Mér virðist því hægt að finna áþreifanlegan vitnisburð (og ég er sammála andmælanda um að trúá best því sem hægt er að þreifa á) fyrir því að fornkvæði hafi verið til á Norðurlöndum ekki síðar en um 1400, og það meira að segja amk. eitt kvæði sem enn er til.

Þótt menn séu nú tregir að trúá því að kvæði um sagnfræðilegar persónur séu að jafnaði svo gömul sem Svend Grundtvig gerði ráð fyrir, og sum þess háttar kvæði séu sjálfsagt ávöxtur af sagnfræðiáhuga manna á 16. öld, er erfitt að komast hjá því að álykta að ýmis kvæði,

² Karl-Ivar Hildeman hefur sett skoðanir sínar fram í *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, I, bls. 245–248 og í *Medeltid på vers*, bls. 153 o. áfr. Bengt R. Jonsson ræðir rökin fyrir aldri kvæðagreinarinnar m. a. í *The European Medieval Ballad* (útg. O. Holzapfel ofl.), bls. 9–15.

sem ekki geta stuðst við skrifaðar heimildir, geti vart verið yngri en frá 15., og jafnvel fremur 14. öld.³ En ég viðurkenni að ein sér hafa þau naumast sönnunargildi um tilvist kvæðagreinarinnar á þeim tíma, enda kemur sú afstaða fram á ýmsum stöðum í riti mínu.

Nokkrir fræðimenn — ég nefni S. Savicki, Ernst Frandsen, Karl-Ivar Hildeman og Bengt R. Jonsson, hafa haldið því fram að í svo-nefndum Eufemiukvæðum, riddarakvæðum frá upphafi 14. aldar, sé að finna greinileg áhrif frá stíl fornkvæða. Eins og fram kemur í bók minni á bls. 83–84 get ég ekki samþykkt sönnunargildi þessarar kenningar fyrirvaralaust, en tel þó að sennilegasta skýringin á fyrirbærinu sé sú sem fyrrgreindir fræðimenn halda fram.

Meginið af þeirri gagnrýni, sem 2. andmælandi færir fram gegn þeim hluta bókar minnar, sem hann fjallar um, beinist að því að ég geri hvað eftir annað ráð fyrir að fornkvæði hafi getað borist til Íslands frá Noregi fyrir siðaskipti, en til að geta það verð ég að gera ráð fyrir að slík kvæði hafi verið til í Noregi á 15. öld. Þetta þykir honum gróf ‘antedatering’ með því að norsk fornkvæði séu yfirleitt ekki skráð fyrir en eftir 1840, og þar af leiðandi ekki til fyrir samkvæmt skilningi hans. Um þetta tekur hann mjög afdráttarlaust til orða:

... norske forskere nødes til at antedatere deres viser med 6/700 år; hertil kommer så, at man desuden må gå ud fra, at disse 20 generationer på en mystisk måde må have sluttet en overenskomst om aldrig nogen sinde at nedskrive så meget som en linie af en evt. norsk folkevise før Henrik Ibsens fødsel! Og det har de sandelig holdt, mens de øvrige nordboere ikke har kunnet dy sig og er gået i gang meget tidligere. (Bl. 169)

Það er vissulega lofsvert, þegar andmælendur eru gamansamir, en gamansemin gengur nokkuð langt þegar staðreyndum er hagrætt í þágu hennar. Í nýútkomnu bindi af útgáfu norskra fornkvæða (*Norske mellomalderballadar*, I) er listi sem hefur yfirskriftina “Balladar í Noreg i tida før midten av 1800-talet.” Þar eru talin upp 32 kvæði sem annaðhvort er vitað um eða hafa fundist í Noregi fyrir fæðingu Henriks

³ Sbr. td. Karl-Ivar Hildeman: *Politiska visor från Sveriges senmedeltid* og Svale Solheim í Norveg 16 (1973), bls. 96–115. Auk þessara rannsókna, sem ég tel mjög trúverðugar, hefur geysimikið verið skrifað um fornkvæði sem með einhverjum hætti tengjast ríkissögu, og þótt í þeim skrifum sé mikið um gálauslegar ályktanir og staðleysur, hygg ég að ýmislegt standi eftir sem erfitt er að hrekja.

Ibsens, og er þetta víst mestallt gamalkunnugt. Sumt af þessu er þó vissulega danskt og hnekkir ekki orðum andmælanda, en ég get ekki staðist þá freistingu að líta á nokkur dæmi.

Árið 1567 nefnir Absalon Pederssøn Beyer í Noreglýsingu sinni tvö kvæði, sem full ástæða er til að ætla að hafi verið þekkt norsk fornkvæði á þeim tíma: kvæði um Mindre-Alv i Øresund (TSB C 13), sem hann tilfærir eina vísu úr, og kvæði um Margrétu af Norðnesi. Kvæði um Álf er hjá Vedel, og þótt hann muni hafa verið norskur kappi er best að blanda honum ekki í þetta mál. Um Margréti af Norðnesi er hins vegar til kvæði skrásett í Færejum á 19. öld, og leifar af kvæði um hana virðast einnig hafa verið til í Noregi um svipað leyti. Um þetta efni hefur Svale Solheim skrifað merkilega grein (sbr. nmgr. hér bls. 194), og virðist mér hann færa fyrir því sterk rök að um Margréti hafi verið til norskt kvæði á miðöldum. En þó það hafi verið til, var það ekki skrifað upp og afsannar því ekki Ibsens-kenninguna. Árið 1612 var skrifað upp á Sunnmæri í Noregi kvæði, sem nefnt hefur verið “Friarferdi til Gjøtland”. Það hefur ekki verið skráð annars staðar. Kvæðið er á dönsku, en menn hafa talið sig sjá í því norsk málein-kenni.⁴ Undir lok 17. aldar var skrifað upp afbrigði, einnig á dönsku, af kvæði sem þekkt er í yngri norskum uppskriftum undir heitinu “Bendik og Árolilja”. Meðal uppskrifta á 18. öld mætti nefna kvæðið “Kong Gaud og ungan Herredag”, sem skrásett var árið 1786.⁵ Það er einnig til í síðari norskum uppskriftum. Málið á elstu uppskriftinni er greinilega norska þótt áhrif séu sýnileg frá dönsku ritmáli.

Ég hirði ekki að rekja fleiri dæmi, en það er staðreynd að fornkvæði voru skrifuð upp í Noregi á 17. og 18. öld. Á þessum tíma tíðkaðist ekki að skrifa á máli alþýðunnar, heldur var danska eina ritmálið. Þarna liggur vitaskuld skýringin á því hvers vegna fornkvæði voru svo seint skrifuð upp í Noregi. Danska var ritmál, mál aðals og embættis-manna, og þau fræði sem alþýða geymdi í minni komust ekki að neinu marki á bækur, fyrr en lærðir menn tóku að leita að þeim undir áhrif-

⁴ Brynjulf Alver gaf þennan texta síðast út með rækilegum athugasemdum um málið og samband við önnur kvæði í Tradisjon, 11, 1981, bls. 61–78. Niðurstaða hans er: “. . . ei meir detaljert leiting etter parallellar har styrkt Liestøls teori om at balladen er ei norsk-færøysk kjempevis og at færøysk balladediktning er mest nærskyld.”

⁵ Textinn er prentaður í *Norske balladar* (útg. Ádel Gjøstein Blom og Olav Bø), bls. 228–231.

um rómantíkurinnar, og vitaskuld greiðlegar eftir að farið var að reisa norskt ritmál á mæltum mállýskum Norðmanna. Ég held það væri óðs manns æði fyrir andmælanda minn að reyna að halda því fram að þau þjóðfræði, sem skrásett voru í Noregi á 19. öld, séu ekki að marki eldri en uppskriftirnar, og ég sé engin rök til að ætla að fornkvæði hafi þar neina sérstöðu. Þvert á móti er margt sem bendir til þess að mörg þeirra eigi sér þar langa sögu að baki í munnlegri geymd.

Hér er þá eðlilegt að víkja að hugmyndum um að amk. mikill hluti kvæða af köppum og tröllum, sem efnislega tengjast mörg íslenskum bókmenntum, séu vestur-norræn, oftast norsk, stundum færeysk, að uppruna. Ekki er hægt að segja að andmælandi sé sérstaklega nákvæmur, þegar hann eignar Norðmönnum kenninguna um að flokkurinn sem heild sé af vesturnorrænum uppruna (hér bls. 171), því að það var landi hans, Ernst v.d. Recke, sem lagði grundvöllinn að þessari kenningu, þótt Norðmenn og Svíar hafi síðan tekið hana upp á sína arma. Ákaflega margt mælir með þessari kenningu og hún hefur verið viðurkennd um langt skeið, en þó er líklegt að menn hafi haft tilhneigingu til að alhæfa um of út frá henni. Sjálfsagt þarf hún endurskoðunar við, en það er augljóst að þá endurskoðun verður að byggja á öðru en aldri elstu handrita, sem andmælandi virðist vilja miða við. Hins vegar þykir mér líklegt að á grundvelli aukinnar þekkingar á málssögu mætti ná nokkrum árangri með könnun á máli elstu handrita. Engin ástæða var hins vegar til að fara inn á þetta svið í riti mínu, en ég er sannfærður um að ómögulegt verði að hrekja kenningar um að ýmis þeirra kappakvæða, sem snemma eru skráð í dönskum og sænskum kvæðabókum, séu upphaflega norsk.

Ef menn vilja gera ráð fyrir að þjóðkvæði hafi lifað um eitthvert skeið, jafnvel nokkrar aldir, í munnlegri geymd áður en þau voru fest á blað, er eðlilegt að þeir séu krafðir svara við ákveðnum spurningum. Eftir að hafa hlýtt á ræðu 2. andmælanda er mér ljóst að sú fyrsta verður að vera: Er yfirleitt hugsanlegt að slíkt geti gerst, eru einhver dæmi til slíks? Þegar ég setti saman bók mína hélt ég að svarið væri svo augljóst að ekki þyrfti að ræða þetta sérstaklega. Þar hefur mér skjátlást. Ég held þó að allir, sem lagt hafa stund á þjóðfræði, yrðu mér sammála um að svarið hljóti að verða játandi. Dæmi, þar sem engar aðrar skýringar virðast koma til greina, eru legió, en ég skal taka eitt, valið algerlega af handahófi. Í Hauksbók frá fyrstu árum 14. aldar er kýrgátan alþekkt: Fjórir hanga, fjórir ganga. Finnski þjóðfræðingurinn

Antti Aarne rannsakaði á sínum tíma útbreiðslu þessarar gátu og fann hana í ótal tilbrigðum um alla Evrópu og víðar. Næstelsta uppskrift, sem hann hafði heimildir um, var finnsk frá árinu 1783, síðan þýsk frá 1794, en víðar var gátan ekki skrifuð fyrr en á 19. eða 20. öld.⁶ Eigum við nú að draga af þessu þá ályktun að gátan sé íslensk og hafi borist frá Íslandi til Finnlands á 18. öld, þaðan til Þýskalands, en ekki til Danmerkur eða Noregs fyrr en á 19. öld? Svarið liggur í augum uppi.

Önnur spurning, sem verður að spyrja, er um almennar menningar-sögulegar líkur fyrir að kvæði hafi getað borist með þeim hætti milli svæða sem líklegastur þykir af öðrum ástæðum. Henni þykist ég hafa svarað í riti mínu að svo miklu leyti sem þess var þörf.

Þriðja spurningin er síðan um þau rök sem liggja til að telja einstök kvæði svo og svo miklu eldri en elstu uppskriftir á einhverju svæði. Ég er öldungis sammála andmælanda mínum um að þar hvílir sönnunarskyldan á þeim sem 'antedaterar', svo að ég grípi til þess ágæta orðs sem hann notar svo mikið. Ég er reyndar líka sammála honum um að margir þeirra, sem fengist hafa við fornkvæðarannsóknir, hafa rækt þessa skyldu illa. Þó er það ekki eins almennt og hann telur, að mínu viti, og mér finnst bók mín bera því vitni að ég hafi verið mér meðvit-aður um þessa skyldu, þótt mig og andmælanda greini á um gildi rök-semdanna sem ég hef fram að færa.

Fleiri hafa skyldum að gegna en þeir sem setja fram einhverjar niðurstöður eða tilgátur. Þeir sem hafna niðurstöðum, sem einhver rök eru færð fyrir, eru skyldir að sýna fram á að rökin séu ógild. Þessa skyldu virðist mér andmælandi hafa vanrækt. Hann hefur lesið niðurstöður mínar, og vitaskuld dreg ég ekki í efa að hann hafi líka lesið röksemdafærslu mína þótt þess sjái lítinn stað í andmælum hans, og honum hefur fundist þær vera svo fjarstæðukenndar að hann hafnar þeim, eins og þær leggja sig, án þess að gera sér það ómak að hrekja röksemdirnar í svo mikið sem einu einasta tilfelli. Mér liggur við að segja að hann spretti fingrum að niðurstöðunum án þess að virða röksemdirnar viðlits og skal nú snúa mér að því að finna þessum orðum stað.

Samanburður texta tekur mikið rúm í bók minni og skar ég þó þann efnivið mikið niður við endanlega samningu ritsins. Þessi textasamanburður er uppistaðan í röksemdafærslum mínum fyrir aldri og uppruna einstakra kvæða. Ég geri grein fyrir þessari aðferð á bls. 29–31 í riti

⁶ Sjá Antti Aarne, *Vergleichende Rätselforschungen* (FF Communications, 26–28, Helsinki 1918–1920).

mínu og skal ekki endurtaka það hér. Að svo miklu leyti sem andmælandi segir eitthvað almennt um aðferðina, eins og ég beiti henni, er það rangt, auk þess sem mér virðist hann reyna að gera lítið úr minni aðferð með því að draga fram hæpnar ályktanir annarra eða hreinlega með því að skrumskæla ummæli annarra fræðimanna. Andmælandi segir: "... han ... undrer sig ikke over, at viser fra Portugal og Bretagne fra det 19. årh. frejdigt indvandrer i Danmark allerede i det 12.-15. årh." (Hér bls. 172.) Í fyrsta lagi veit ég ekki til að neinn hafi haldið því fram að þau kvæði, sem hér er átt við, hafi hoppað beint úr portúgölsku og bretónsku inn í dönsku, eins og andmælandi gefur í skyn; í öðru lagi hef ég ekki tekið neina afstöðu til hugmynda um ferðalög þeirra utan Norðurlanda, aðeins getið um að afbrigði þessara sömu kvæða væru til hjá hinum nefndu þjóðum.

Andmælandi segir að ég telji að norsk kvæði hafi varðveist óbreytt öldum saman: "En sådan stabilitet går da præses også ud fra." (Hér bls. 173.) Þessu er hvergi haldið fram í bók minni. En nú vill svo til, og ég er að tala um texta sem raunverulega eru til, að það ber mjög oft við að margar vísur, jafnvel raðir af vísnum, eru mjög líkar eða nánast orðrétt eins í íslenskum, færeyskum og norskum afbrigðum, sem eru skrifuð upp með löngu millibili og er þó óhugsandi að uppskriftirnar hafi borist milli landanna. Ég hafði ekkert svigrúm til að tína upp hverja einustu vísu af þessu tagi í bók minni, enda geta efasemdarnir sannfært sig um sannleiksgildi orða minna með því að kanna heimildirnar. Þessi skyldleiki verður ekki skýrður með Vedel og Syv eða dönsku smáprenti (flyveblad, skillingtryk), þegar slíkir textar eru annaðhvort ekki til eða mjög frábrugðnir. Þessi skyldleiki verður ekki skýrður nema með því að gera ráð fyrir að óskráð kvæði hafi borist frá manni til manns, og að vissir hlutar þeirra hafi breyst mjög lítið á löngum tíma. Sá sem hafnar skýringu minni verður að koma með aðra sennilegri eða sýna fram á að ég hafi farið rangt með heimildirnar. Hvorugt gerir andmælandi. Hann bendir á aldur uppskrifta, reiknar út hve mikið ég 'antedateri' og hristir höfuðið.

Hvergi er fullkomin fyrirlitning andmælanda á niðurstöðum reistum á samanburði texta jafnaugljós og þar sem þessar niðurstöður eru honum að skapi. Þar sem ég fjalla um "Kvæði af Ribbaldi og Gullbrúnu" (ÍF 16/DGF 82) rek ég fyrst hugmyndir annarra um háan aldur kvæðisins og ummyndanir þess án þess að taka afstöðu til annarra atriða en þeirra sem varða viðfangsefni mitt. Síðan sný ég mér að því

að bera íslensku afbrigðin saman við þau sem fundist hafa á öðrum Norðurlöndum, sem eru geysimörg og því að mínum dómi góður samanburðargrundvöllur. Niðurstaðan af samanburði, sem tekur yfir nærri sex síður, er að náinn skyldleiki íslensku afbrigðanna og danskra afbrigða frá 16. og 17. öld, bendi til að kvæðið muni hafa borist fremur seint til Íslands frá Danmörku. Um þetta segir andmælandi, og ég leyfi mér að auðkenna sérstaklega nokkur orð: “*Uden nærmere begrundelse bliver præses her omtrent ligeså streng som jeg og dekreterer at den (og hvorfor netop den?) næppe er ældre end de ældste manuskripter.*” (Hér bls. 179.) Þótt hann hafi ekki tíma til eða áhuga á að segja meira um mína athugun, getur hann ekki stillt sig um að nota um hálfu síðu til að hæðast að nærri átræðri kenningu Axels Olrik um sama kvæði. Gagnvart svona afgreiðslu hlýt ég að fyllast vonleysi um að nokkur samræðugrundvöllur sé til milli mín og 2. andmælanda.

Ég er ekkert hissa á því þótt það fari í taugarnar á andmælanda að ég hef nokkrum sinnum varpað fram þeirri hugmynd að kvæði, sem bera þess merki að vera upphaflega dönsk og eru ekki til í Noregi, kunni samt að hafa haft þar viðkomu á leið sinni til Íslands. Þetta eru óneitanlega ágiskanir, enda settar fram sem slíkar með fullum fyrirvara. Eftir sem áður er bent á viss rök sem mæla með þessum ágiskunum. En miðað við það sem á undan er farið hefði það vissulega verið til of mikils mælst að andmælandi legði það á sig að sýna fram á haldleysi þessara raka.

Ræða 2. andmælanda er að einu leyti nokkurs virði fyrir mig og aðra sem fást við rannsóknir norrænna fornkvæða. Hér lætur hann sér ekki alveg nægja að draga dár að ‘antedateringum’ annarra fræðimanna heldur setur fram sína eigin skýringu á þeim fyrirbærum sem um er að ræða: fornkvæðin eru ekki þjóðkvæði heldur aðalskveðskapur sem átti blómaskeið sitt við og í námunda við dönsku hirðina á síðari hluta 16. aldar. Sem þjóðkvæði meðal almennings á Norðurlöndum eiga þau rætur að rekja til prentaðra kvæðabóka, einkum kvæðabókar Syvs (sem var prentuð þrjátíu árum eftir að Gissur Sveinsson fór að skrifa upp fornkvæði á Vestfjörðum). Skáldin og söngvararnir hafa etv. verið atvinnumenn við hirðina og þeir sem skrifuðu kvæðin áheyrendur þeirra. Íslensku kvæðin eru komin frá kvæðabók Vedels.

Þrátt fyrir ýmis merki um hið gagnstæða hlýt ég að líta svo á að ræða andmælanda míns og þessi kenning hans sé ekki bara dæmi um hinn heimsfræga danska húmor heldur sé honum í raun og veru alvara og

mun því halda fram svari mínu með sama húmorleysi sem hingað til og leiða hjá mér allar freistingar til að vitna í Holberg.

Ég er sammála andmælanda mínum um að fornkvæði hafi staðið í blóma í Danmörku á 16. öld þegar skrásetning þeirra hófst, hafi notið hylli aðalsins og sjálfsagt að einhverju leyti verið frumkveðin meðal þeirrar stéttar. Um það virðist mér varðveittir textar bera fullgilt vitni. Að öðru leyti tel ég kenningu hans fjarstæðukennda og ónothæfa til að skýra fyrirbærið fornkvæði, eins og það birtist okkur í varðveittum textum. Um þetta mætti skrifa langt mál, en hér er ekki hægt að gera meira en að tæpa á meginatriðum, sem sum hafa þegar komið fram.

Þegar byrjað er að skrifa kvæðin á 16. og 17. öld eru þau þegar til í mörgum afbrigðum. Vedel steypir oft saman fleiri gerðum en einni í texta sínum og enn aðrar eru varðveittar í handritum. Bæði þetta atriði og stíllinn á kvæðunum bendir eindregið til að þau eigi sér að baki líf í munnlegri geymd meðal fólks sem ekki hafi verið jafnhandgengið rituðum textum og danskur háaðall á 16. öld hlýtur að hafa verið. Einstök kvæði geta vitaskuld verið undantekningar og til orðin með svipuðum hætti og andmælandi gerir ráð fyrir. Efnisleg tengsl kappkvæðanna við íslenskar fornþekntir er torvelt ef ekki ómögulegt að skýra með þessum hætti. Annars læt ég fúslega öðrum eftir að fást við hina gömlu dönsku kvæðageymd.

Meginatriði fyrir mig er að útbreiðsla og einkenni sagnadansa meðal almennings á Norðurlöndum, og þá umfram allt á hinu vesturnorræna svæði, er í hrópandi mótsögn við kenningar andmælanda míns. Vissulega bárust kvæðabækur Vedels og Syvs víða (þótt Syv virðist hafa haft sáralítill áhrif á Íslandi), en afbrigði, sem frá þeim eru runnin eða sýna einhver áhrif frá bókum þeirra, eða frá öðru prenti, eru að jafnaði auðþekkt og hafa útgefendur og aðrir sem um kvæðin fjalla bent á fjölmörg dæmi þess. Þessi áhrif ná aðeins til lítils hluta varðveittra afbrigða og veita enga skýringu á hinum miklu samsvörunum vesturnorræna afbrigða sem ég rek í bók minni. Kvæðabók Vedels barst til Íslands á 17. öld og Gissur Sveinsson, sá sami sem fyrstur safnaði íslenskum fornkvæðum, skrásetti og þýddi etv. sjálfur íslenska gerð af fjölmörgum kvæðum Vedels. Nokkur dæmi eru um að þau hafi breiðst út og verið skrifuð eftir munnlegri geymd. Þessi Vedelsafbrigði eru auðþekkt úr eiginlegum íslenskum fornkvæðum. Þau fylgja Vedel svo nákvæmlega að enginn vafi getur leikið á uppruna þeirra, og stíllinn er frábrugðinn stíl annarra íslenskra fornkvæða. Niðurstaða mín af athugunum á þess-

um Vedelsþýðingum er sú að ekki séu minnstu líkur til að þau kvæða-afbrigði sem skráð voru á Íslandi á árunum 1660–1720 hafi getað þróast frá þýðingum á Vedel. Efnismeðferð og stíll eru af allt öðrum toga og hljóta að eiga sér alldjúpar rætur í munnlegri geymd. Sama mætti segja um mikinn hluta norskra, færeyskra, sænskra, og að mínum dómi danskra fornkvæðaafbrigða. Þau eru þjóðkvæði, sem á síðmiðöldum og fram á 17. öld hafa notið hylli bæði meðal hástétta og lágstétta um öll Norðurlönd, en hafa síðan komist úr tísku hjá bóklærðri yfirstétt og orðið almúgakveðskapur.

Í lok ræðu sinnar segir 2. andmælandi: “Med denne bog og med Jón Helgasons store udgivelse af de islandske folkeviser er den islandske forskning ført så meget ajour, at den i modsætning til den norske og svenske er i niveau med den danske.” Með þessum orðum er minn hlutur gerður meiri en mig hefur nokkru sinni dreymt um og ég hlýt að þakka fyrir þau, þótt það sé fulljóst orðið að þetta ‘niveau’ er ekki tiltakanlega hátt að áliti andmælandans.